

EL CARRER DEL CALL I SANT VICENT FERRER A VILALBA*

Antoni Navarro i Esteve

1. El carrer del Call, indici d'una comunitat jueva a Vilalba

Ubicat al sector antic de Vilalba, el carrer del Call obre una travessia des de la plaça de la vila, al punt on arrenca el carrer Major, fins el carrer de la Botera en un tram sobre una vuitantena de metres en línia semirecta i lleuger desnivell o pendent en descens al final. A la vorera de ponent, que conserva antigues façanes, s'obren tres bells portals d'arc de mig punt amb grosses dovel·les, així com altres dos de menors, avui tapiats; a la vorera de llevant, que ha sofert modificacions, sols en resta un d'aital format, tanmateix tapiat substituït per un altre a l'esmentat carrer de la Botera.

Al cens parroquial de l'any 1862 hi consten vuit cases familiars, en dues de les quals llurs llinatges creiem que ja les posseïen al segle XV, Casa Coll, a tocar del carrer Major, i Casa Coma-Silveri, tocant al carrer de la Botera. A una altra casa no hi residia ningú.

El nom de *el Call*, al Principat de Catalunya expressava les zones o barris que a l'Edat Mitjana eren habitats per comunitat jueves, de vegades més expressivament com a *Calls-Juichs*. A la interpretació del Call com a carrer estret o via entre parets —provinent del llatí

callis— cal avantposar-hi la de *qahal*, d'origen hebreu que significa lloc de reunió, congregació o aplec de la comunitat on hi tindrien cabuda els seus establiments laborals, els alimentaris d'acord amb les seves normes i rituals, i els centres culturals i religiosos que coneixem com a sinagogues en accepció greco-llatina. Sens dubte, la similitud fonètica d'ambdues veus propiciaria certa confusió¹.

Evidentment, en el nostre cas resultaria una redundància i incongruència la nominació de carrer del carrer. Altrament, no és pas més estret que els que li vénen paral·lels a banda i banda: els carrers de Sant Antoni i el de l'Àngel. La forma correcta, carrer del Call, la trobem documentada al segle XVI. Tanmateix, en un contracte matrimonial a l'any 1603 apareix escrit amb la Ch forta, encara emprada per molts escrivans, és a dir, Charrer del Chal. En uns capítols matrimonials de l'any 1773 —en dispo d'una còpia autèntica— consta *carrer del Call*, amb la particularitat que per òbvies raons d'identificació de la casa referenciada i de veïnatge podem confirmar la correcta ubicació del carrer. Encara ho corrobora una relació de censals de l'any 1853 que inclou tres cases-llinatges al carrer del Call.

Pocs anys després, curiosament, per alguna deformació del nom, potser amb certa intencionalitat o millor per una barroera castellanització, en els censos parroquials partint de l'any 1862 apareix com a *Gallo* i com a tal serà retolat en tant els vilalbins el convertiren en *Gall*. Avui ningú no dubte del nom autèntic, primigeni, que reivindicat, ha estat restituït.

El nom del Call ens porta a considerar l'evidència d'haver estat habitat a l'Edat Mitjana

Perspectiva del carrer del Call de Vilalba, des del carrer de la Botera (composició de l'autor).

(*) Tot i centrar el present assaig a la vila de Vilalba i entorns comarcals, ens hem de permetre la inclusió, junt a algunes notes puntuals, d'altres al marge per a situar millor el lector en el context general dels temps tractats i en el caràcter de determinats fets i personatges.

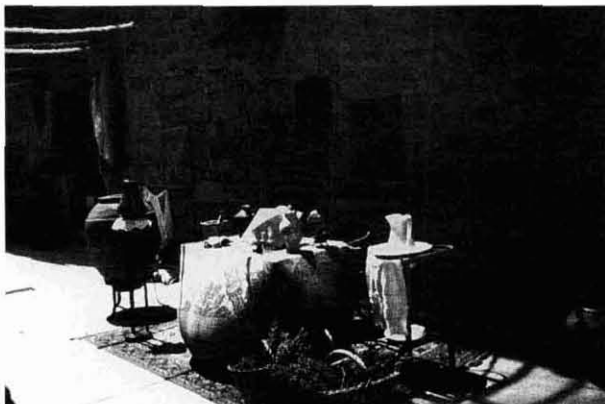
per una petita comunitat jueva. Dissortadament, avui per avui, no tenim cap notícia concreta; si podem, però aportar i comentar algunes dades significatives.

Sabem que a Tortosa, cap i casal de les terres de l'Ebre català, existí de vell antuvi una important comunitat jueva que al temps de la conquesta de la ciutat pactà amb el comte Ramon Berenguer IV. El sobirà, de retorn de la victoriosa expedició a Lleida —que comporta l'ocupació de la nostra comarca— els promulgà, el novembre de 1149, una Carta de Franqueses, possiblement la primera d'aquesta índole al Principat; en la qual els assignava per habitatge la zona de l'entorn de les antigues Drassanes —*Locus in Tortosa que apelatur Daracinam simul cum ipsis torribus*— a seixanta famílies, que hom calcula sobre les tres-centes persones, tot i preveient llur expansió a la vila nova de Remolins, així com altres llocs del seu terme. Sabem tanmateix que existiren comunitats al llarg de la Ribera de l'Ebre, destacant la de Xerta, Flix, l'Aljama de Mora i traspassat el riu la de Falset.

Els jueus vilalbins, com a altres poblacions de l'actual Terra Alta —Batea, Gandesa— podrien haver-se instal·lat, probablement, al tomb del segle XIII al XIV, de la mateixa procedència, tot i que cal considerar que arrel d'expulsions a l'altra banda dels Pirineus molts jueus occitans i provençals s'establiren al Principat on trobarien bon acolliment. Depenent de la directa autoritat reial i en nombre reduït, segons les normes de proporcionalitat establertes, consensuarien amb el senyoriu bé del Temple, bé dels Santjonianistes llurs successors, per a exercir les professions de les quals eren avesats —correduria de canvi, artesanía tèxtil, farmacologia, escribania, ...— amb l'adjudicació de l'esmentat carrer.

En uns capítols matrimonials de l'any 1515, Bernat Coll dotava el seu fill Pere donant-li *unes cases en lo carrer de la Botigua de la vila, que a fronte de una part ab la mateixa i de altra part ab Pere Sentís*. Tot i ometent el nom del Call, ja hem anotat que la casa-llinatge Coll correspon a les més antigues del carrer i podem identificar —compartint l'opinió d'A. Monner— el nom de Botigua amb Botica, lloc destinat a l'apotecaria, és a dir, farmacologia. Tanmateix, l'abans citat document del 1603 ens diu que hi residia un mestre sastre. Ambdues activitats professionals ens podrien fer remuntar a una més remota tradició. Ve a propòsit anotar que vers el primer terç del segle XVIII s'establí a Vilalba l'apotecari tortosí Joaquim Cortiella, professió que prosseguiria el seu fill del mateix nom; tots dos els trobem convenientment documentats: *Joachim Cortiella, apotecari, de Tortosa, habitant en Vilalba i Joachim Cortiella, apotecari, menor en dies*. Amb un tercer Joaquim Cortiella s'extingiria la nissaga directa. Fou capellà-beneficiat a la parroquial de la vila —des del 1799 essent encara diaca, fins la seva mort, el 1834— conegut per *Mossèn Xutxim* nom que s'estengué a la seva casa, ubicada al carrer del Call, com consta al Llistat de Censals dels anys 1853-1854, precisament una de les més antigues conservades, que hem esmentat més amunt, renom que ha perdurat en un llinatge col·lateral. Podem pensar que si el primer Cortiella hi establí la seva botica, potser hauria prosseguit, o restaurat d'una manera natural, la vella *botigua de la vila*.

Cal dir també, que no forçosament les comunitat jueves havien d'habitar en els ravals de les poblacions com s'ha suposat moltes vegades; molt menys si eren reduïdes i les seves funcions gaudien de certa importància. En tot cas, els seus barris podrien ésser tancats per

Reproducció dels oficis exercits pels jueus, al carrer del Call de Vilalba, a les Festes Majors del 1992

portals a les nits, així com en determinats dies i festivitats òbviament diferenciades. La ubicació del nostre carrer del Call reunia abastament aquesta condició².

La convivència entre ambdues comunitats socioreligioses, tornant a l'àmbit general, prosseguiria amb certa normalitat atesa la protecció dels sobirans als jueus dels quals obtenien bons beneficis i solien valdre's d'alguns notables canvistes i científics pels seus afers. No obstant això, no deixarien d'influir per a la seva conversió al cristianisme, convocant-los oportunament, obeint a especials pressions i circumstàncies, a assemblees de discussions teològiques tot i procurant la intervenció persuasiva de destacats conversos³.

La ruptura, pràcticament, —no ens podem estendre en precedents— cal fixar-la sobre mitjans de l'any 1391 amb les convulsions antijueves a tot el Principat —i Corona d'Aragó— atacades pels desgavells econòmics, rebrots d'epidèmies i els tòpics d'usura, enverinadors d'aigües i profanacions de símbols cristians que se'ls atribuïa, amb la demagògia de certs predicadors, alguns vinguts de fora. Els principals calls jueus foren assaltats i hi hagueren destruccions, morts i exilis. A Tortosa, molts jueus que es refugiaren a la ciutadella foren cominats a eixir un a un, rebent el baptisme.

La reacció del rei Joan I, castigant severament els més exaltats, va pal·liar en part els abusos, però el fet ja desembocaria vers el principi de la fi de les comunitats jueves, propiciant la dispersió i la supressió de molts calls, com ara alguns d'importants com el de Perpinyà i el de Barcelona⁴.

Aleshores la situació s'agreujaria amb la problemàtica dels conversos, molts dels quals, precisament per haver estat batejats per la força tendien a reincidir en el judaisme, així com l'actitud dels perseverants que els animarien a retornar a llur antiga fe: són els anomenats *relapses* i *judaitzants*, respectivament. Si aquests conversos anteriorment podien ésser considerats infidels, ço que no suposava cap infracció a tenor dels antics pactes establerts, ara podien convertir-se els uns en heretges i els altres en inductors a l'heretgia, transgredint la llei i acaparar les ires generals podent ser denunciats, inquirits i castigats⁵.

2. Sant Vicent Ferrer a Vilalba i a la Terra Alta

Del jueus de Vilalba hem d'insistir en que no en sabem res en concret. Però si la reduïda comunitat s'en sortí exitosament del passat tràngol —es creu que a les poblacions menors rarament hi hagueren incidències— molt aviat tindria ocasió d'assimilar el cristianisme i així integrar-se plenament a la vida civil i religiosa vilalbina. Ens hem de referir a l'estada a la vila del Mestre Vicent Ferrer, frare de l'Ordre del Predicador o Dominics.

El ja famós taumaturg valencià, que s'havia oposat a tot acte de violència als jueus, postulava però, enèrgicament, per a la seva cristianització —com també als moriscos— mitjançant la predicació. Altrament, la divisió de l'Església d'occident en l'obediència a dos Papes —Roma i Avinyó— havia creat un estat de desconcert espiritual, de degradació de costums, d'increment de supersticions i lluites entre bandositats amb els conseqüents abusos, en tant sorgien

Sant Vicent Ferrer predicant. Observem dos «reportadors» anotant la seva paraula. (Anònim de les darreries del segle XV, conservat al Museu Provincial de València).

consciències místiques i visionàries que preconcintzaven la vinguda de l'anticrist i la fi del món.

Fra Vicent, dotat de fàcil i expressiva oratòria, predicava amb fogosa i apocalíptica paraula per a assolir els objectius fixats per la seva ordre: purificar la vida cristiana, extirpar l'heretgia i la conversió d'infidels. Emprava un llenguatge popular i entenedor, amb abundoses inflexions i canvis de veu, onomatopeies i parabolismes que estenia exultant vides de sants, tot reprovant el que s'apartava de la moral cristiana sense concessions ni a magnats ni a eclesiàstics. Acompanyat, sovint, d'un seguici de devots, de totes les condicions socials, de penitents i flagel·lants, així com d'alguns escribes o reportadors que transcrivien i sintetitzaven els seus sermons que de vegades pronunciats de nit sota lluminàries de torxes i càntics penitencials prenien un caire espectacular⁶.

Segons arrelada tradició, l'estada de fra Vicent a Vilalba tingué lloc a l'any 1399 i altre vegada el 1410; aquesta darrera data pot semblar més adient, atès l'extens itinerari del predicador, ja que se sap que pel mes de març postulava pel Maestrat, i pel que fa a la primera, podria haver estat de pas camí de València procedent de la Cort Papal d'Avinyó, on havent caigut greument malalt, tingué una carismàtica visió divina⁷.

En tot cas, un altre afer propiciaria el sojorn del futur sant a l'entorn de les nostres contrades, i que cal consignar, si més no, per raó de proximitat així com incidència indirecta, en les comunitats jueves, concretament a la propera vila aragonesa de Casp on entre març i juny de 1412 tindria lloc la famosa reunió de compromissaris per a proveir la successió a la corona, del rei Martí, mort el darrer dia de maig de 1410, sense fills.

Aquest contenciós (que aquí no s'escau tractar) aniria enllaçat amb el del cisma de l'Església. Mestre Vicent Ferrer, conseller i gran valedor del Papa Benet XIII, en uns moments en que n'era qüestionada l'autoritat, en concordança amb llur causa advocava per la candidatura de l'infant Ferran de Castella, nebot del monarca difunt; com a compromissari pel Regne de València, amb el seu prestigi i apologetica justificativa, aconseguí que fóra elegit⁸.

De tota manera, si el futur sant féu estada a Gandesa, cap alternatiu de la Castellania d'Amposta, com ho avala l'il·lustre doctor Ma-

nyà, on existí una comunitat jueva —avui és restituït el nom del carrer del Call a la zona posterior de l'antiga presó—, deuria de considerar procedent visitar la veïna Vilalba.

La predicació al poble hauria estat des d'una finestra o balconet de l'antic recinte noble o castell, donant a l'actual plaça de la Vila, que precisament era ben proper al Portal del Carrer del Call. Resulta versemblant que les famílies jueves fossin pressionades pels estaments governants a assistir als sermons⁹.

Al mateix lloc s'hi ubicaria posteriorment una capella-lleixa o fonícula dedicada al ja Sant Vicent, que havent passat, entrat el segle XVIII, a ser residència de Casa Martell aquesta nissaga en prendria la cura i custòdia. La trobem testificada a l'any 1736 al testament del que fou il·lustre rector de la parroquial i doctor en teologia el vilalbí mossèn Gabriel Coll, ordenant que a la seva mort i enterrament es cantés un respons en passar *davant de Sant Vicent a la Plaça*.

La mateixa tradició ens indica que el predicador fou allotjat en unes dependències de l'esmentat recinte —que correspon a l'actual Casa la Juliana— on es deixà, oblidada o en recordança, una gaiata o bastó que posteriorment fou portada a la Catedral de Tortosa on es conservada a la sagristia.

I en un indret de l'antic camí que condueix a la veïna vila de la Fatarella, a la partida de la Gaeta, s'afirma que s'aturà a descansar el futur sant. Ho commemora una columna rematada amb una creu de pedra, que ha estat reposada després de successius avatars. Aquesta efemèride va unida a la contalla que fra Vicent en atendre un xiquet que anava a portar el dinar als seus, que feinejaven per l'entorn, va assenyalar-li amb la seva vara un punt al barranc indicant que si allí obrien un pou hi trobarien aigua suficient, i que mai no es secaria. Així ho assevera —*sempre hi ha hagut poca o molta aigua*— la família Jordà l'actual propietària del pou, únic a l'entorn.

A Gandesa, també he recollit la tradició que Sant Vicent deixà una capa, que havent estat algun temps després, usada irreverentment i en to de mofa per un batlle o edil judaïtzant, aquest morí als pocs dies de manera repentina i tràgica.

En realitat són nombrosos els pobles i viles arreu del llarg recorregut, ençà i enllà del nostre país, del famós predicador que s'atribueixen

reliquies i objectes de la seva pertinença, sovint enllaçats a llegendes i contalles i fets miraculosos. Al nostre país, el costumista i folklorista Joan Amades, descendent de la Terra Alta —de Bot—, n'ha reunit un ampli ventall.

No podem conèixer, òbviament, ni l'argumentació ni l'estil que podria haver emprat Sant Vicent a la nostra vila i comarca. D'una manera simbòlica, il·lustrativa, em permetré d'escollir i transcriure un sol paràgraf dels seus sermons, que estimula amb vivacitat i tendresa l'ensenyament a pregar als infants: *A tres anys que haja, la mare deu dir així amorant: mon filllet, veus ací raimet, e panet, e cireretes, e figuetes... ara di l'Ave Maria... Pren-li les cametes així e agenolla-lo; ara di, mon filllet: Ave Maria. Ell respondrà agudament: Aaaave Mariaaa* (*Història dels Catalans, Història de la Literatura Catalana*, vegeu bibliografia)¹⁰.

3.- Cap a la desaparició de les comunitats jueves

L'acció apostòlica de fra Vicent Ferrer tindria encara una destacada intervenció catequitzadora a les nostres comarques, en ser requerit pel Papa i el nou rei per acudir a Tortosa, aleshores residència del primer i punt concèn-

Jueus amb les vestimentes característiques, destacant la «rodel·la» al pit.

tric dels estats de la corona, on s'hauria de celebrar una assemblea de debat entre mestres de teologia cristiana i els principals rabins jueus, expressament convocats. El call tortosí havia entrat ja en decadència, després de l'ensulcrada del 1391, però servava encara certa activitat així com romanien les comunitats comarcals —Móra, Falset— a les quals s'hi haurien afegit alguns jueus que havien abandonat les ciutats.

Tanmateix, l'actitud de molts conversos era si més no dubtosa, i altrament Benet XIII es proposava assolit amb una conversió general, un cert prestigi per a la seva causa quan es gestava, a Constança, el concili per a l'unificació de l'Església, que havia de ser-li advers.

Mestre Vicent havia d'inspirar la redacció d'un elaborat tractat teològic que dirigiria el decidit convers —i metge del Papa— Jeroni de Santa Fe, antic rabí Yoshua Ha-Lorkí, el qual havia abraçat el cristianisme després de llarga polèmica amb el religiós i futur bisbe burgalés Pablo de Santamaria, també antic rabí Salomoh Ha-Levi, precisament convertit pels arguments del nostre predicador; tots dos conversos hi mantenien sincera addicció.

L'assemblea, coneguda com a *Discussions de Tortosa*, s'inicià a les primeries de l'any 1413 amb la solemnitat escaient; presidència del general del dominics d'Avinyó, el Papa, el rei i el bisbe, amb la concurrència d'una vintena de teòlegs i una desena de rabins entre altres comissionats per ambdues parts. Es va cloure a l'abril del 1414 i, després d'una pausa definitivament pel novembre del mateix any a Sant Mateu del Maestrat.

El temps o períodes en que hi romangué fra Vicent Ferrer, sembla incert. Si més no, sabem que predicà uns famosos sermons de quaresma a València, el 1413, i que el 25 d'agost embarcava a Barcelona, segons resa el dietari de la Generalitat: *se collí lo Reverend Mestre Vicent Ferrer en la nau per a passar a Mallorca* on hi romandria fins el febrer del 1414.

A Tortosa es celebrarien 67 sessions, debatent-se 24 tesis en defensa i demostració del messianisme de Crist, llur concordança amb les revelacions de les sagrades escriptures, que assumia l'Església romana, i conseqüentment, la refutació per erronis i falsaris els continguts dels textos jueus recopilats en el Talmud. Després de llargues confrontacions, la conversió de l'influent jueu saragossà Vidal Benvenistes de la

Cavalleria, seguida per molts dels seus familiars i afins, propiciaria els resultats perseguits tot i que no totals. En tot cas, cal dir que al col·lectiu de rabins perseverants en el judaisme els fou imposat de manifestar per escrit que no tenien arguments per a contradir les tesis presentades. Òbviament, les *Discussions de Tortosa* tendirien molt més a l'adoctrinament coercitiu que a una veritable i equitativa controvèrsia¹¹.

L'avinentesa, permetria al Papa Benet XIII promulgar, al maig de 1415 la bula *Etsi Doctoris gentium* que reprovaria l'obcecació dels jueus. Aviat s'imposaria per l'autoritat civil l'aïllament dels calls i aljames, amb altres disposicions humiliants com la d'obligar els perseverants a portar ben visible en el vestit la rodella groga i roja distintiva de llur condició, norma si bé ja practicada s'havia anat desusant.

La desaparició de Benet XIII, el rei Ferran i fra Vicent Ferrer suposaria un apaivagament i cert respir per a les comunitat jueves supervivents, amb la més moderada disposició dels immediats monarques preocupats en altres afers i que no deixarien de prescindir interessadament dels serveis d'alguns notables científics i financers¹². Però no es deturaria l'animadversió generalitzada: poc a poc se'ls anirien prohibint les professions i activitats de correduria, medicina, escrivania, ... En canvi, la sincera i provada conversió suposaria, no sense reticències de puristes i mala fe d'especuladors, el lliure exercici i tinença de bens en una societat unificada en la fe religiosa. Les vacil·lacions, controvèrsies, retrets i acusacions entre els mateixos jueus, convertits i perseverants, prendrien connotacions dramàtiques; cal recordar com destacats conversos esdevindrien predicadors i fins repressors envers llurs antics correligionaris¹³. Sobre l'any 1470, tan sols restarien al Principat comunitats jueves a una trentena de poblacions de les més d'un centenar amb 27 calls importants, que havien cohabitat al segle XIV.

Amb l'adveniment de Ferran II, el Catòlic, el 1479 —des del 1474 Rei de Castella per matrimoni— es promulgà l'establiment de la Nova Inquisició d'inspiració castellana, el 1489 a la Corona d'Aragó, que permetrà als tribunals del *Sant Ofici* d'actuar severament contra la *herètica pravetat*, és a dir, els apòstates i judaïtzants, amb penes de requisa de bens, degradació, presó i fins mort a la foguera. A Catalunya, com als altres estats de la Corona, no seria ben

rebuda ja que, invalidant l'anterior vigent, més permissiva, i pressuposant el nomenament d'inquisidors foranis baix les ordres de l'Inquisidor General fra Tomàs de Torquemada, vulnerava les institucions del país. La Diputació del General, els consells de les ciutats i fins els bisbes protestaren i interposaren recusaments, fins a l'Ordre de Predicadors, finalment en va davant la decidida voluntat reial, que aconseguí del Papa Innocenci VIII, el 1486, la revocació de l'antiga inquisició autòctona¹⁴.

Al Principat apareixeran els temuts tribunals: a Lleida el 1486, a Barcelona el 1487 i seguidament a les principals ciutats, a Saragossa i a València el 1484 i a Mallorca el 1488. Moltes famílies de conversos, atemorides pel revisionisme suspecte a qualsevol denúncia o sospita, lograren abandonar el país amb els cabals que pogueren arreplegar fins que els ho fou prohibit, amb amenaces als qui els hi facilitessin la fugida.

Finalment, pel que fa als jueus perseverants, adduïts els consabuts greuges i en pro de la unitat socioreligiosa, el 31 de març del 1492 es promulgà l'edicte d'expulsió a tots els regnes hispànics, tot i contemplant el retorn i la rehabilitació dels qui acceptessin fidelment d'acatar l'ordre establert. Els jueus de les nostres comarques que decidiren exiliar-se, segurament embarcarien a Tortosa. El dietari de la Generalitat del 2 d'agost, que dóna fe i detall al port de Barcelona, afegeix que *eren-se embarchats part en Tortosa, part en Tarragona exint dites terres per manament de la magestat del senyor Rey*.

Retornant a Vilalba, per aquesta data no hi restaria cap família jueva practicant. Ho podem palesar en un cens-fogatge on el prefixat *Jesuchrist* que l'encapçala dóna a entendre que les 80 cases-focs que hi residien serien cristianes. Com el citat fogatge obeïa a la recaptació per a un impost de maridatge —atenent al dot d'una filla dels reis— resulta evident que d'haver alguna família jueva, que tributaria una taxa més elevada, no se n'hauria pas evadit. El mateix cas es dóna a les viles veïnes.

M'he estès un xic en resseguir el procés que generaria l'extinció de les comunitats jueves al nostre país. Concretant-nos però a la comunitat del call vilalbí, possiblement mediatitzat per la llarga convivència pròpia en una localitat petita, crec que cal pensar que la seva desaparició es deuria, com a tants altres llocs, a la predicació convincent de Sant Vicent Ferrer, consideració

que pot ser vàlida per a la nostra comarca en general¹⁵.

No gosem aventurar-nos amb els noms de les cases-llinatges que deduïm de major antiguitat a la documentació de l'arxiu parroquial al carrer del Call, cognoms que altrament apareixen al citat cens-fogatge del 1492 tot i que no en dóna l'ubicació. Abans n'hem fet algun esment: Coll, Sentís, Coma, nissagues de les que eixiren personalitats públiques com batlles, jurats, sacerdots i rectors, sagristans de la Confraria de la Verge Maria de Gràcia, escrivans o notaris. Encara un mestre sastre, Domènech, i possiblement un altre, Sunyer.

Evidentment, ens mouríem en la mera especulació, sempre arriscada. Tot i que certs cognoms, com ara del santoral —Sentís podria esdevenir de Sant Tirs, segons alguns autors— o determinades situacions geogràfiques, puguin suggerir d'ésser usats per conversos, ço que no suposa cap regla, aquests adaptaren molt diversa onomàstica. Per tant no és possible arribar a conclusions sense un acurat seguiment genealògic.

4. Devoció i recordança a Vilalba

El record de Sant Vicent Ferrer, a Vilalba, es convertirà en advocació partint de la seva canonització —a l'any 1458— que s'incrementarà tot seguint les tendències devocionals emanades

La Plaça de Vilalba, on a primer terme apareix la Capella-Lleixa dedicada a la memòria de Sant Vicent Ferrer, al lloc on predicà al poble i per la conversió dels jueus. (Fotografia de començaments del segle XX).

de la Reforma Catòlica del segle XVI. El seu nom apareixerà i tindrà continuïtat a l'onomàstica Vilalbina¹⁶.

He esmentat el testimoni de la capella-lleixa de la plaça en el seu honor, que s'esdevindria, en punt de cerimonial en diferents actes religiosos festius, o de sufragi pels difunts. Recordem com a l'entronització d'una imatge de Santa Teresa de Jesús, al maig del 1877, la processó s'aturà davant la Capella, amb el cant: *Vilalba espera, oh Teresa, que ha de ser ardiente celo, el que nos guie hasta el Cielo, como Vicente Ferrer*¹⁷.

Al retaule de l'altar major de la parroquial, que segons els experts, partint d'algunes dades documentals i de l'examen d'una fotografia, podria datar-se als anys 1625-1629, una imatge escultòrica del sant hi seria ubicada exenta a un dels costats extrems del segon cos¹⁸.

Dissortadament, capella i retaule serien destruïts als fets de juliol de 1936, per la qual circumstància no hem pogut assolir altre testimoni ocular que el fotogràfic, avalat per la

Creu dita de Sant Vicent Ferrer, en memòria del pas del Sant, al camí de Vilalba a la Fatarella.

transmissió oral de persones que els conegueren. Posteriorment fou intronitzada l'actual talla de Sant Vicent Ferrer que s'assentà sobre mènsula de pedra treballada al presbiteri, elevada al mur al costat de l'epístola.

A la Lletania dels Sants de la Processó de la Romeria de Berrús, la invocació *Sancte Vincenti* es canta immediatament després a la del patró principal *Sancte Laurenti*.

El dia 11 d'agost, segon de les festes majors de Sant Llorenç, fou dedicat a la memòria de Sant Vicent; missa solemne, sermó-panegíric, processó amb estendard o penó i imatge menor sobre peana; abans, de matinada, el cant dels goigs dels *despertadors* per les cantonades dels carrers de la vila. Avui, els símbols surten a la processó unificada del dia 10, Sant Llorenç, i els goigs s'han reduït al mateix dia davant la plaça i al finalitzar la missa del dia 11.

Són uns originals goigs musicats a dues veus, que pensem podrien datar-se avançat el segle XIX ja que la lletra, com la dels versos més amunt citats, és en llengua castellana. L'autor, coneixeria la trajectòria apostòlica del predicador ja que diu: *San Vicente se fué por el mundo convirtiendo infieles, que Dios lo mandó. Sal-*

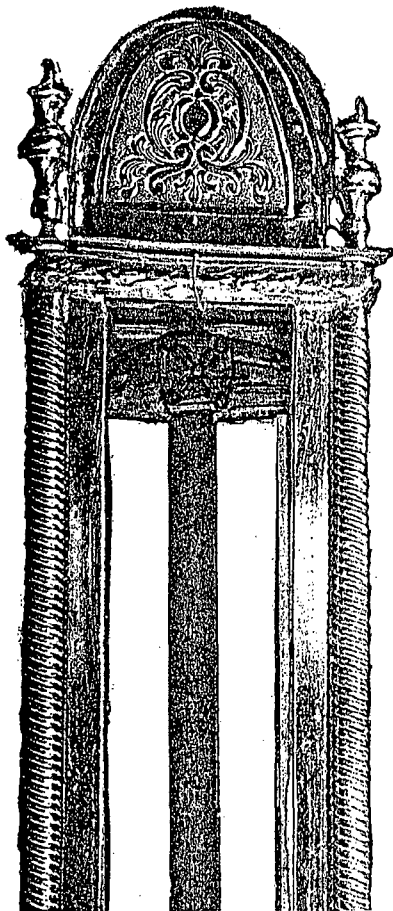
vant incongruències pròpies d'aquesta mena de composicions, sembla obvi que vol fer referència als jueus —com també als moriscos— altrament hauria de dir *herejes*. I al·ludiria al manament diví emanat de la visió carismàtica del sant que motivaria la seva missió catequitzadora. I tot seguint, emfatitza: *Por ser santo hijo de Valencia, a Villalba vino i aquí predicó.*

Faré encara ressò d'una probable advocació a Vilalba de Santa Caterina d'Alexandria, verge i màrtir del segle IV. Una imatge seva apareixia exenta a l'esmentat retaule major del segle XVII, i el seu nom el trobem entre la onomàstica femenina del temps. Sembla confirmar-ho la recent troballa, el 1994 a unes obres a la zona del Portalet, d'una columna o base de creu, de pedra arenisca, amb motius esculpits. Examinada al taller de l'escultor vilalbí F. Xavier Solé i Borràs, tot i deteriorada, ens presenta una imatge femenina agenollada davant la d'un infant, representació de les esposalles místiques de la santa, i dues rodes radials amb uns garfis o ganivetes externes, evident atribut del seu martiri, tal i com ho conforma l'abundosa iconografia.

Sabem que un dels importants sermons conservats de Sant Vicent Ferrer, dit de *Santa Caterina*, glossava i exultava amb viva expressivitat i vehemència la vida, virtuts, suplici i glorificació de la màrtir cristiana, així com solia esmentar-la en altres passatges. Si la devoció de Vilalba a Santa Caterina s'hagués degut a la influència del famós predicador, tindriem un altre indicatiu que reforçaria la nostra tradició vicentina¹⁹.

Per a la recordança de la comunitat jueva a Vilalba ha calgut esperar fins a ben recentment. A la Festa Major d'agost de 1993 els veïns del carrer del Call, amb els de la Plaça, engalanaren el carrer amb la simbologia pròpia. Seria reproduït l'arc del que fou porta i, amb l'adient informació escrita, serien representades acuradament la taula de canvi, la botica, l'escrivania, l'artesanaria...

He subtitulat el present treball com *Assaig de recerca*. Realment, crec només haver provat que el nom de *El Call* fou donat pels nostres avantpassats a un dels carrers vilalbins i, si més no, donar fe de la vinculació de la vila a la memòria de Sant Vicent Ferrer. Crec tanmateix, que pels amants de la nostra *petita història* i tradicions, sovint enllaçades a la *història gran*, bé valia la pena l'intent d'escriure'l.

El «Bastó» de Sant Vicent Ferrer, que segons la tradició va deixar a Vilalba (a l'actual Casa la Juliana), conservat a la Catedral de Tortosa.

Bibliografia

- Arxiu Parroquial de Vilalba
- ATIENZA, Juan G.: *Guía judía de España* (Robin Book S.L., Barcelona 1994)
- CASTELLBELL, Ventura; FUCHO, Felip; VINAIXA, J. Ramon: *Un cens del segle XV* (C.E.R.E./C.E.T.A. 1992)
- Enciclopèdia Universal Ilustrada Espasa Calpe*, S.A.: Article biogràfic *Vicente Ferrer (san)* i altres (Bilbao, Madrid, Barcelona, 1929)
- Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Volum I (Edició de la Generalitat de Catalunya 1995)
- FORTI CÒGUL, Eufemià: *La inquisició a Catalunya* (Aedos, Barcelona 1973)
- GARCÍA VILLOSLADA S.I., Ricardo; LLORCA S.I., Bernardino: *Historia de la Iglesia Católica* volum III (Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid 1960)
- Gran Enciclopedia Catalana*, articles diversos (Barcelona)
- KENIG, Eveline: *Historia de los judíos en España hasta 1492* (Paidós Ibérica, Barcelona/Buenos Aires 1995)
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. Ernest: *Història dels Catalans* volum III (Ariel 1961)
- MARTÍNEZ, Tomàs, (a cura de): *Els Sermons de Sant Vicent Ferrer* (Estel/Tres i Quatre, València 1993)
- MIRAVALL, Ramon: *Fonaments de l'autodermnació medieval de Tortosa* (Episodis de la Història núm. 169-Dalmau editor, Barcelona 1973)
- MONNER I ESTOPINYÀ, Anton: *Toponimia de Vilalba dels Arcs* (Institut d'Estudis Tarracoenenses Ramon Berenguer IV, Publicació 117, Tarragona 1973)
- RIERA I SANS, Jaume: *Textos a l'exposició Catalunya a l'època de Colom* el 1992 (publicat a col·lecció Joan Orpi, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1994)
- RIQUER, Martí de: *Història de la Literatura Catalana* volum II, capítol sobre Sant Vicent Ferrer (Ariel, Barcelona 1964)
- ROMANO, David: Article *La expulsión a la Corona de Aragón* (Revista Història 16, núm. 194)
- SACHAR, Howard M.: *Adiós España. Historia de los Sefarditas* (Thessalia, Barcelona 1995)

NOTES

1. Al seu *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, el professor Joan Coromines crec que deixa aclarida la interpretació *qahall*/tot citant les fonts pertinents:

A.S. Yehuda, a *Revista Filològica Española*, 1920, i Sedu P. Abbot a *Vocabulario Judío Español*, 1893. Al *Diccionari Català Valencià Balear* Alcover-Moll, el professor F.B. Moll detecta *qahall* en un document mallorquí del 1488.

2. Ho hem entrevist a Tortosa al que seria el desaparegut *Call Vell*. A Lleida, pel mateix període, s'assignaria als jueus l'antiga *Cuirassa*, i a Tarragona a intramurs hem sentit els noms d'una antiga *Plaça de la xueria* i de *Portella dels Xueus*. A la Catalunya Vella, per citar un parell d'exemples, a Girona residirien dins el recinte de *La Força Vella*, i a Barcelona són vigents els noms del *Carrer del Call* i els seus adjacents *Sant Domènec del Call* i *Arc de Sant Ramon del Call*, al cor de la Ciutat Vella. De tots ells, eixiren destacades personalitats en diverses ciències i oficis.

3. Ja a les *Discussions de Barcelona*, a l'any 1263, el rei Jaume I hagué de cedir a fortes pressions per a exiliar al cèlebre erudit, metge i Gran Rabi, el gironí Moshe Bar Nahman, conegut també per Bonastruc de Porta i el *pare de la ciència* que defensà contundentment el judaisme enfront el convers i frare dominic Pau Cristià. Pocs anys més tard, sobre el 1276, l'apologeta i poliglota dominic fra Ramon Martí escrivia, en llatí i en hebreu el seu famós i comentat *Pugio fidei adversus mauros et judaeos* on refutava el judaisme principalment sobre l'adveniment del Messies.

4. Al nostre país, com a la resta d'Hispania, havien conviscut les tres cultures, cristiana, islàmica i jueva, la trilogia clàssica defensada per l'investigador i crític Américo Castro —que provocà una cèlebre polèmica amb l'historiador Claudio Sánchez Albornoz—. Altres autors aboguen pel dictat de coexistència en lloc de convivència, atenen a l'endogàmia o aïllament socio-cultural imperant, que òbviament havia de generar tensions.

5. Al Principat, romandria l'antiga inquisició dita medieval, que a instàncies del jurista i frare dominic Ramon de Penyafort va sancionar el Papa Gregori IX i va acceptar el rei Jaume I, a l'any 1232. Encarregada a la mateixa Ordre de Predicadors o Dominics, amb seu al Convent de Santa Caterina de Barcelona, *la Catedral dels Frares*, i dirigida a eradicar els brots d'heretgies càtara i valdesa, no deixaria d'intervenir en altres causes de transgressions, considerades greus, a l'ortodòxia de l'Església.

6. En certa manera Mestre Vicent Ferrer responia a aquesta imatge il·luminada i visionària pels seus esclats profètics i miraculosos. Ja als primers temps de la seva activitat, el també dominic i inquisidor del Principat fra Nicolau Eimerich el titllà de *perdulari i rodamons*. Segons un testimoniatge, l'erudit franciscà fra Francesc Eiximenis que coincidí a València en un acte multitudinari, li digué: *Fra Vicent, que feu bufa?* Darrerament, el 1417, el canceller de la universitat de París P. Jean de Gerson, des del concili de Constança el va escriure recomanant-li que procurés temperar el rigor penitencial dels flagel·lants que el seguien. De tota manera, ningú mai va dubtar de la seva recta intenció i fidelitat a l'ortodòxia de l'Església.

7. Segons el mateix Sant Vicent va escriure al Papa Benet XIII quinze anys després, en aquella avinentesa se li aparegueren Sant Domènec i Sant Francesc agenollats davant Jesús el qual li tocà la galta i el guarí, incentivant la seva missió apostòlica. Altrament, resulta difícil de resseguir amb exactitud l'extens itinerari del predicador; nombrosos viatges d'apostolat, d'ensenyament teològic, pacificació de litigis, d'afers polítics com a conseller de reis i el cisma de l'Església, el portaren no tan sols pels estats de

la Corona Catalano-Aragonesa ans a molts diversos llocs d'Hispania, nord d'Itàlia, Provença, Occitània, França, Borgonya, Bretanya, ... en una mobilitat portentosa. Aprofitava qualsevol moment per a predicar al poble, i el seu prestigi i carisma foren extraordinaris.

8. Fra Vicent Ferrer havia mantingut estretes relacions amb la família reial. Confessor i conseller del rei Martí, assumí la delicada missió de comunicar-li la mort del seu únic fill i homònim a Sardènia i de conhortar-lo amb la seva paraula, a l'agost de 1409. També ell celebrà, el 17 de setembre la missa de velacions del segon matrimoni del monarca amb la jove Na Margarida de Prades —Benet XIII beneí la unió— a l'objecte de lograr successió, que no va produir-se.

9. Si més no, es provat que a diverses viles aragoneses, les autoritats a instàncies de mestre Vicent, prèvia autorització reial, obligaven els jueus a assistir als seus sermons baix pena de sancions econòmiques. Ho palesa, a més, una lletra de l'infant lloctinent al pare el rei Ferran en la qual sol·licita la condonació de la multa a alguns que hi acudiren tard. Certa duresa, al marge del dogma, la manifesta el predicador: ... ara quasi tot és avarícia, car quasi tots fan usura, lo que no és sobre fer sinó els jueus; més ara ja en fem també los cristians com si fóssim jueus.

10. Els sermons de Sant Vicent Ferrer s'han conservat en nombre d'uns 280 a través de l'original sistema dels seus reportadors. Tot i que sembla que no els revisava personalment —ell era predicador vocacional més que escriptor— hom creu, amb la deguda reserva, en la fidelitat d'aquests escrivans com ho deixen entreveure els abundosos etcèteres, quan es perdien, o es remetien a altres al·locucions repetitives, així com algunes anotacions marginals. Formen part de la literatura religiosa popular catalana (fins en temes delicats o compromesos no deixà d'utilitzar la predicació) que expressa la seva dicció dinàmica, polifacètica, entenedora i en bona part pintoresca. És fama que aquest do de la paraula el permetia que expressant-se en la seva llengua catalana-valenciana —en *vulgaris catalanico sive valentino* escrigué el pròcer llenguadocià Joan de Saxis, el 1416— els seus sermons eren compresos i assumit llur fruit per tot arreu. Altres testimoniatges ho palesen i ho manifesta a la causa de la seva beatificació Prigencio Proerigner que comença: *Licet ydioma cathalanicum quo utebatur Maestre Vicenti intelligibile sapere...* (Els sermons de Sant Vicent Ferrer, veieu bibliografia).

11. Així ho deixen entreveure les pròpies actes de les *Discussions*, segons diversos autors. També les paraules inicials del Papa Benet XIII insinuen un doble sentit: *aunque —Dios— os rechaze por vuestros pecados, aquí no encontrareis malicia ni engaño*. Per la banda jueva, en feu una relació el rabí de Girona Bonastruc Desmaestre, que recollí el sevillà exiliat a Portugal Salomoh ben Verga —segle XVI— a l'obra *Sheet Jehudà —la vara de Judà—*.

12. Les tres figures, el Papa, el rei i el predicador romanen unides en la historiografia de la qüestió jueva, així com en la no menys dramàtica del cisma de l'Església. El rei i el sant haurien de passar pel tràngol de deixar l'obediència al Papa, obeint els dictats del concili de Constança. Fra Vicent, que havent convingut tantes consciències no ho aconseguí del vell lluitador, a instàncies del monarca hagué de fer pública la substracció, en un sentit sermó, a Perpinyà, per l'epifania de l'any 1416, com una amarga medicina, en pro del bé de l'Església i de no ser declarat el país cismàtic. El·ludí els elogis del canceller P. Jean de

Gerson i l'invitació d'anar a Constança on es debatien altres afers religiosos, i reprendrà exclusivament la seva missió apostòlica fora del país; des del Llenguadoc fins a Bretanya on morí, honorat pels ducs Joan VI i Joana de França i en olor de santedat i de multituds, el 5 d'abril de 1419.

Ferrán I, eixí malalt de Perpinyà i anant des de Barcelona a cercar un clima més propici a la seva Castella natal, no passà d'Igualada on morí encara jove —35 anys— el 2 d'abril del 1416.

Benet XIII, l'irreductible, es recliu amb alguns fidels al seu castell de Peníscola, sense renunciar la seva legitimitat i anatèmitzant els que l'havien abandonat, principalment el rei: *Jo que del no res t'he fet rei... m'abandones sol en el desert...* Hi morí, als 94 anys, el 30 de maig de 1423, exigint que li fóra nomenat un successor. D'ací la dita popular de *mantenir-se en els seus tretze* en alusió a l'ordinal del seu discutit pontificat. La Generalitat de Catalunya publicà el traspàs al seu dietari però respectuosament: *en aquest dia, morí el Papa Benet de Luna en lo castell de Peníscola*.

13. Cito només, entre els abundosos testimoniatges escrits, una lamentació del poeta jueu català Salomó Bonafet (1345-1430), després de la seva assistència als debats tortosins tal com es transcriu a *Adios España* (vegeu bibliografia): *Despiértate y agitate, de flauta callada, sal de tu silencio harpa melodiosa, a las huestes auyentad, de la tristeza y el desaliento*.

14. Rellevat i depositat l'antic inquisidor del Principat el dominic fra Joan Comes del convent de Santa Caterina de Barcelona, el rebuig de les institucions es manifestà a l'arribada a la capital, el juliol del 1487, el nou inquisidor fray Alonso de Espina. Diu el dietari de la Generalitat... però *no isqueren a rebre'l los Senyors deputats ne los Senyors Consellers*, exigiren davant notari les actes que ratificaven la voluntat reial.

15. Per testimoniatges coetanis, hom convé que en la conversió de jueus a milers —és famosa una de massiva a la ciutat de Salamanca— influiria decisivament la predicació popular de Sant Vicent Ferrer.

16. El procés de Beatificació de Sant Vicent Ferrer fou iniciat poc després de la seva mort a iniciativa dels Ducs de Bretanya. El Papa Nicolau V el donà per obert el novembre del 1451. El Papa Calixte III —el valencià Alfons de Borja— declarà la seva santedat el 3 de juny del 1455, i Pius II promulgà la bula de canonització el primer d'octubre del 1458. El dietari de la Generalitat en feu ressò: *aquest dia, nostre sant pare Calixtus terç canonitzà a roma fra Vicent Ferrer de l'ordre de frares predicadors del convent de València*.

17. Veieu *Vilalba dels Arcs y Santa Teresa de Jesús* per Juan M. Ferrer Figueras a publicació Berrús, 1982.

18. Veieu *El Desaparecido retablo mayor de la Iglesia de San Lorenzo* per Alfredo Romero i Wifredo Rincón a la publicació Berrús, 1981.

19. Al retaule de Santa Clara i Santa Caterina, de la Catedral de Barcelona, pintat als anys 1454-1458 per Miquel Nadal i Pere Garcia de Benavarrí, trobem la imatge de la santa al cos central amb l'atribut de la roda esgarfiada; a un dels cossos menors, representant escenes de la seva vida i martiri, apareix la de llur esposalles místiques que ve a concordar amb la de la nostra troballa, i en un altre cos inferior, potser significativament, la imatge de Sant Vicent Ferrer. Recordem també, que la Casa dels Dominics de Barcelona, on s'allotjaria tantes vegades el predicador, era des del 1268 el convent de Santa Caterina.